

Hadnagyjainak tanoságát / vez / fejed /
 Sebastianus kirazatús

ezegor kőzt lyl wálthot hadnagysol
 kőcsyem lytész az lyl wálthotol
 Tőrtőtyben nyctny ha a lartol

„...ugy irhassak mint volt..”

Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére

azapatt ttenbe nyctny wálthot
 gal ttenben nyctnyet lyctatol
 mect. cs. lycten ttenbectet pnyctol
 bnyct ttenbe nyctny mect nyctnyatol
 bnyctlyct ttenbectet ttenbectet
 elctnyctlyct mect bnyctlyctol
 ttenbectet ly bnyctlyctol

nyctnyatol alyct bnyct ttenbectet
 ttenbectet ttenbectet lyctnyctlyctol
 elctnyctlyct ttenbectet
 ttenbectet ttenbectet

713 wálthot ttenbectet
 az a ttenbectet
 ttenbectet

Szeged

2019

1/4
 1/4

1857
 094

ct nyctnyctlyct ttenbectet ttenbectet ttenbectet

Fontes et Libri
2.

*„...ugy irhassak
mint volt”*

ÜNNEPI TANULMÁNYOK
A 65 ESZTENDŐS TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ TISZTELETÉRE

Szerkesztette:
Bagi Zoltán Péter

Szeged
2019

Fontes et Libri

Sorozatszerkesztő:

Papp Sándor

Műszaki szerkesztő:

Borbély János – Ferwagner Péter Ákos

A kötet megjelenését támogatta az Árpád-ház Program (Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere [IV.2.]).

A kutatást és a kötet megjelenését a TUDFO/47138-1/2019-ITM iktatószámú FIKP program támogatta.

A kötet a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kiválósági Központ Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke, valamint az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoportja munkájának keretében készült.

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke

© Szerzők

© Bagi Zoltán Péter

ISSN 2676-8666

ISBN 978-963-306-701-7

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető gondolatok.....	7
T. HORVÁTH ÁGNES: A győzelem ikonográfiájának néhány eleme a Traianus-forumon	9
JUHÁSZ PÉTER: A 9. századi szláv vándorlás. Horvátok, szerbek és morvák honfoglalása.....	20
KORDÉ ZOLTÁN: Vezetők vagy alárendeltek? Néhány gondolat a kabar–magyar kapcsolatokról.....	42
TÜRK ATTILA–LANGÓ PÉTER: Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban fennmaradt lómaradványok klasszifikációjához.....	51
SZATLÓCZKI GÁBOR: A honfoglalás kori gypű. (Az egyházhelyes nemeselek és nyugat-dunántúli településterületük).....	68
HALMÁGYI MIKLÓS: Könyörgések, szállóigék, kóssa idézetek a népvándorlás és a „kalandozások” korából	94
PETROVICS ISTVÁN: Dél-Magyarország és a török veszély a 14. század vége és a 15. század dereka között	104
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Együttműködésre kényszerítve, együttműködésre kényszerülve	120
KRUPPA TAMÁS: Olasz csapatok Kanizsa alatt 1601-ben. Megjegyzések egy kudarcba fulladt hadjáratról.....	139
JUHÁSZ KRISZTINA: Forrás az 1605. évi korponai gyűlés történetéhez.....	150
PAPP SÁNDOR: Egy nagyvezíri beszámoló Bocskai István haláláról és a magyarországi és erdélyi hatalom örökösödéséről	172
SZABADOS JÁNOS: Egy kényes végvidéki diplomáciai affér 1652 tavaszán – Mehmed császár meghíúsított pozsonyi küldetése	183
TÓTH HAJNALKA: Szalih zajm, Musztafa zajm és társaik tragikus kereskedőútja 1711-ben – Adalékok az Oszmán Birodalom kereskedőinek magyarországi tevékenységéhez.....	197
Tabula Gratulatoria.....	210
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ tudományos életrajza	211
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ műveinek bibliográfiája	214

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Egy jubileumi emlékkötetet ki kell érdemelni, és meg kell érni. A fenti két kitétel mögött egy életút, egy oktatói és kutatói múlt áll. Magát az életutat nem kellene ezen helyt taglalni, bárki fellapozhatja a curriculum és a bibliográfia lapjait, azok magukért beszélnek. Az üres szólamokat pedig legjobb utoljára hagyni, és ez a jubileumi életkor még nem az életút vége. Valamit azonban le kell írni, mégis kiért és miért született ez a kötet.

Ünnepeltünk történész, a szó legjobb értelmében. Csendben, elbogarászva teszi a dolgát, halad a neves elődök útján, de újjáépíti, hol velük, hol ellenükben azt a történelmi képet, amelyet kutat. Ez a dolga. Minden történésznek feladata megérteni a nemzeti emlékezetet, feltárni a kor gondolkodását és ezen az alapon újjáépíteni a történelmi múltat. Amit a forrásokból morzsánságként összerakhat, építménnyé áll össze, és hitelessége az építőmesteren áll vagy bukik. Felül kell emelkedni politikai kurzusok közgondolkodásán, mentesülni kell a prekoncepcióktól és merni kell folyamatosan gondolkodva újra és újra elvitatkozgatni ugyanazon a történelmi tényen, amely olyan, mint a nemes opál, az erről közelítőnek kéket mutat, a másfelől állónak vöröset. Az írott források és azok értelmezései mind-mind szubjektív történelemszemléletet mutatnak, és hatalmas feladat az írott szó olyan értelmezése, amely a legközelebb képes hozni – minimális szubjektivitással – azt, ami volt, és úgy, ahogy volt. „A tudósnak a feladata az, hogy tudjon. Az, hogy tényeket felismerjen, és hogy a tényeket alkalmazza is, ahol lehet” – mondta Teller Ede. Kötetünk ünnepeltje ezt kísérli meg, ráadásul két történelmi korszakot vállalt magáénak, az egyiket a forrásszegénység és magyarázatbőség teszi nehézé, a másikat ennek nagyjából a fordítottja. A magyar őstörténethez „mindenki ért”, „sed non omnes qui habent citharam sunt citharoedi”¹. A tízenötéves háború korszakát már kevesebben művelik és nem népszerű az amatőr közönség körében. Ő mindkettőnek szakértő bűvára, mindkét témakörben több olyan meghatározó műve született, amely megkerülhetetlen, és tanítványokat vonz maga köré. Nem hivatalosan deklarált történelmi iskolát teremtett, nemcsak kutatókat nevelt, hanem olyan tanítványi kört, akik évtizedek múltán is megcsörrenték a telefont, lelkesen, felcsillanó szemmel köszöntik a találkozások során. Ez a kötet – az ilyenkor hivatalosan elmondandó frázisok helyett – egy ilyen kedves oda-köszönés, mosolygó bólintás, meleg kézfogás, csekély viszonzás mindazért, amit mint tanár, mint ember másoknak adott.

¹ „Nem mindenki muzsikás, akinek hangszere van.” Varro, De re rustica II. 1. 3. Ford. T. Horváth Á. Verdinek tulajdonított változata: Nem mindenki muzsikás, aki hegedűvel mászkál.

EGYÜTTMŰKÖDÉSRE KÉNYSZERÍTVE, EGYÜTTMŰKÖDÉSRE KÉNYSZERÜLVE¹

Amennyiben manapság megnézzük a Magyar Honvédség (vagy a világ bármelyik hadseregének) állománytábláját, ott világos és egyértelmű alá- és fölérendeltségeket találunk. A közlegénytől a vezérezredesig mindenki a rangja és beosztása szerint meghatározott feladatkörrel, köteleességekkel és jogosítványokkal rendelkezik. Ma tehát úgy tekintünk a haderőre, mint egy világos, áttekinthető szervezetre, mint akár egy nagyon bonyolult, ám rop-pant pontos óraműre, amelyben minden csavarnak és alkatrésznek megvan a saját szerepe a tökéletes működéshez. Közel fél évezreddel ezelőtt azonban mind a magyar had, mind pedig a Magyar Királyságba vezényelt vagy küldött idegen haderő szervezetében az örökölt, kialakult vagy szerzett (elő)jogok határozták meg az adott személy helyét, szerepét, kötelességeit és jogait. A magyar (had)történetírás azonban egészen az 1990-es évek második feléig nem sokat törődött a 16. századi magyar hadszervezet kérdésével. Az elmúlt évezred utolsó öt évében Pálffy Géza kutatásai és az ezek alapján közreadott publikációi hoztak ebben változást. Elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy a Magyar Királyság területén kettős irányítási rendszer alakult ki a 16. század közepére. Megfogalmazása szerint ugyanis az Udvari Haditanács létrehozását követően a Habsburg uralkodók kezén maradt magyar területek és az egész Habsburg Birodalom védelmében a meghatározó szerepet az ún. végvidéki főkapitányok (*Grenzbirst/Grenzoberst, supremus capitaneus confiniumorum*) játszották, akik feladatuk a számukra kijelölt „fővárnak alárendelt kisebb erődítmények (*Grenz-festungen/Grenzorten, confinia*)” irányítását kapták. Velük azonos területen és egyidejűleg működtek 1542-től az országos, majd az 1560-as évektől az országos vagy németül az ún. kerületi főkapitányok/főhadnagyok (*Kreisobrist/Kreisoberst, supremus capitaneus partium regni Hungariae, prorex, banus*), akik a felkelt nemesi, vármegyei, magán és városi hadakért feleltek. Emellett az uralkodó által fizetett néhány száz lovas és gyalogos fölött is parancsnokoltak. Pálffy munkáiban többször is kihangsúlyozta, hogy a magyar rendek az uralkodó által iderendelt idegen hadak vezetőivel, majd az ún. végvidéki főkapitányokkal évtizedekig hatásköri vitát folytattak a magyarországi hadügy vezetésének kérdésében.²

A kérdés további vizsgálatára azonban nem került sor mindaddig, amíg Szatlóczi Gábor el nem készítette a *Vár a várban* című kötetét. Ebben egyrészt a 16. századi vár és várnép fogalmát járta körül, és új szemléletű kutatásainak köszönhetően bemutatta, hogy a magyar hadügy legalsóbb szintjén is megvalósult a kettős igazgatás. Megállapította, hogy a vár az ún. várnépeknek szolgált lak- és szálláshelyül, akik az itteni és tartományi katonai és gazdasági feladatokat látták el. Ezek hadi, védelmi szerepüket tekintve két csoportba so-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00013/19/2. Köszönöm Szatlóczi Gábornak a sok szakmai tanácsot és segítséget és Szabó Ádámnak a latin fordítást.

² Pálffy 1996. passim; Pálffy 1997. passim; Pálffy 1999. passim.

rollhatók. Az elsőbe tartoztak a zömmel a tartomány jobbágysai közül kiállított kapunálló darabontok és virrasztók. Az előbbieket alapvetően a nappali őrszolgálatot adták, míg utóbbiak éjjel őrizték a vár és lakóinak nyugalma. Szolgálatukért cserében szabadosságot vagy a cenzus elengedését kapták, illetve kaphatták. Katonai kötelezettségük teljesítését falun belül szerződésben osztották szét. A várnépi gyalogosok mellett a familiáris lovagok tartoztak még a várak fegyveres szolgálóihoz, bár a várnépen belül elkülönült csoportot alkottak. Külön lovagi szerrel rendelkeztek a várak főnépei, mint a prefektus, porkoláb, udvarbíró és számtartó deák, de a nagyobb várakban önálló lovagi szerek is előfordulhattak. A vár katonai szervezetének az élén a 13. századtól a porkoláb (*Burggraf*) állt. A nagyobb várak és hozzájuk tartozó tartományok esetében előfordult, hogy két személyt is kineveztek erre a tisztségre. Amennyiben a porkoláb a várnép és a tartomány udvarbírója, azaz a gazdasági irányításért felelős tiszttartója is volt, úgy megnevezése prefektus lett: „*castellanus et provisor seu praefectus*”, azaz porkoláb és udvarbíró, avagy prefektus. A prefektus elnevezés ez esetben nem tisztséget jelölt, hanem a két jogkör összefoglaló elnevezésére használták előjáró értelemben. Szatlóczi ezzel összefüggésben megállapította, hogy a stratégiai várak mellé rendelt mezei hadak mind szervezetükben, mind igazgatásukban, mind fizikálisan elkülönültek a várnépektől. Ez azonban, hasonlóan a már említett ún. országos és végvidéki főkapitányokhoz, állandó konfliktusforrást és hatásköri vitát eredményezett.³ Mindezen kutatások eredményeit is figyelembe véve a továbbiakban néhány általam kiválasztott esettanulmányon keresztül szeretném bemutatni, milyen hatásköri viták, akár vereséget is okozó állandó konfliktusok alakultak ki, és ezeket hogyan próbálták orvosolni, amennyiben különböző nemzetiségű, felfogadású és jogállású hadat rendeltek egymás mellé, illetve ha nem határozták meg pontosan az alá- és fölérendeltségi viszonyokat.

1. Ki a parancsnok? Ki vezeti a hadakat? Joachim brandenburgi őrgróf vesszőfutása?!

Bánlaky József hadtörténete, valamint a legutóbb 1984-ben megjelent *Magyarország hadtörténete* című munka Buda 1542. évi sikertelen ostromának egyedüli felelőssévé Joachim brandenburgi őrgrófot tette meg, hiszen egyenesen a keresztény had fővezérének nevezte.⁴ Nézzük meg tehát, mi történt valójában! Ténylegesen az őrgrófot terhelte-e a fiaskó felelőssége? Buda 1541. évi eleste és az ország középső területeinek oszmán megszállása nagy megrázkódtatást keltett nem csupán a Magyar Királyságban, hanem az egész keresztény Európában. A két király tábora között rövidesen megkezdődtek a tárgyalások, amelyek során mind Ferdinánd, mind Izabella és a gyermek választott király hívei a megegyezésre törekedtek. Fráter György azonban a váradi béke végrehajtására Gyalun megkötött egyezmény érvényességét Ferdinánd beígért hadjáratának sikeréhez, Buda visszafoglalásához kötötte.⁵ A Habsburg uralkodó 1542 februárjában Besztercebányára országgyűlést hívott össze, ahol a rendek 1 forintos portánkénti adót szavaztak meg a felállítandó had költségeire.⁶ Ferdinánd eközben, mint római király, a speyeri birodalmi gyűlésen vett részt, hogy a Né-

³ Szatlóczi 2016. 49–102. passim

⁴ Bánlaky 1940. 173–187.; Magyarország hadtörténete 1984. 174.

⁵ Károlyi 1880. 41–44., Barta 1979. 74–75.; Barta 1986. 422–423.

⁶ CJH II. 1899. 71–75.

met-római Birodalom gyűlésén kérje a rendek támogatását. A tárgyalásokon végül 40 000 gyalogos és 8000 lovas kiállítását és eltartását ajánlották meg, akik fölött a parancsnokságot Joachim brandenburgi őrgróf mint *Obrist Hauptmann* kapta meg.⁷

Nem ez volt azonban az egyetlen had, amely a birodalomból érkezett a magyarországi hadszíntérre 1542-ben: „Továbbá az elvégzett hadakozásra Saxoniai Mauritius herceg [Szász Móric], ... serény és hadakozást kívánó s abban jóságos cselekedetének megmutatására szándékozó ifjú legény lévén, arra ígéré magát szabad akaratra szerént, hazájának és a kereszténységnek a' vitézkedéssel szolgálni akarván, hogy ő ezer lovasat vinne magával, kiknek mind az hadakozásnak végéig zsoldjokat az magáéból megfizetné.”⁸

A birodalmi és a magyar csapatok mellett az örökös tartományok, a Cseh Királyság rendjei, valamint a Szentszék is jelentős számú hadat toboroztatott és küldött a magyarországi hadszíntérre. I. Ferdinánd pedig külön gyalogosokat toboroztatott Itáliából is.⁹ A hadjáratra tehát soknemzetiségű és különféle rendtartás és utasítás szerint felfogadott had gyűlt össze, amelynek azonban nem volt egy mindenki által elfogadott vezére, hiszen sem Ferdinánd, sem a franciák ellen Itáliában háborúzó V. Károly nem jelent meg személyesen a táborban. Bár Joachim brandenburgi őrgróft mint a legnagyobb tekintélyű személyt és egyben a legnagyobb méretű had vezetőjét fővezérnek tekinthetjük, ám a gyakorlatban csak a német-római birodalmi had tartozott alá, még Szász Móric 1000 lovasának sem parancsolhatott. Az örökös tartományokból kiállított csapatok, továbbá a magyar, cseh, valamint a III. Pál által küldött pápai segélyhadak saját parancsnokai között mindössze az együttműködés kényszere állt fenn, alá- és fölérendeltség nélkül.¹⁰ Hasonló problémával, azaz egy mindenki által elfogadott hadvezér hiányából adódó konfliktushelyzettel a század végén szintén találkozhatunk. Az akkor már spanyol kézben lévő Németalföldet kormányzó Ernő főherceg 1595. február 6-án Brüsszelből küldött üzenetében tudatta II. Rudolfal, hogy az azévi hadjárat vezetésére kiszemelt Karl von Mansfeld Namurból írt levelében sérelmezte, miszerint Giovanni de Medici és Karl burgauai őrgróf elérték, hogy ők csak a *General Feldobristnak*, azaz Mátyás főhercegnek legyenek alárendelve. A leendő helyettese, *General Obristleutnantja*, Mansfeld követelte, hogy a főhercegen kívül senki se parancsolhasson neki, és mindenkit rendeljenek parancsnoksága alá a hadjárat sikere érdekében.¹¹ A császár február 21-én kelt levelében helyt adott Mansfeld kérésének.¹²

Joachim brandenburgi őrgróf hatásköre tehát nem terjedt túl a Német-római Birodalom rendjei által felfogadott lovasok és gyalogosok irányításán, azaz csak egynek tekinthetjük a többi parancsnok közül. A kialakult helyzet fonákságát két példán keresztül szeretném szemléltetni. Miután a Pest falai alatt felállított ostromtüzérség október 5-én reggelre két rohamra alkalmas rést lőtt, délután rohamra indult a keresztény had egy része három

⁷ A meghatározottakhoz képest ugyanakkor a bécsi gyülekezőtáborban július elejére egybegyűlt had létszáma jóval kevesebb volt, mint amit előzetesen meghatároztak. A birodalmi seregben 48 ezer helyett mindössze alig 30 ezer fő jelent meg, ahogyan a tüzérség is csak 30 lövegől állt. *Traut* 1892.; *Istvánffy* 2003. 69.

⁸ *Istvánffy* 2003. 69.

⁹ Uo. 70–71.

¹⁰ *Károlyi* 1880. 134., 139.

¹¹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1595-4-ad 3e; *Hatvani* 1859. 77.

¹² *Hatvani* 1859. 77.

oszlopban. Középen az Alessandro Vitelli „hadnagysága alatt”¹³ álló pápai zsoldosok, közülük balra 1500 magyar, míg jobbra egy csapatnyi német gyalogos támadt Konrad Bemelberg parancsnoksága alatt. Az ostromlottak ellenállásán azonban megtört a támadás lendülete, hiába próbálta Vitelli személyesen buzdítani a támadókat. A rohamot Joachim a stájer és karintiai rendek által felfogadott hadat vezető Hans Ungnad Freiherr von Sonnegg-gel együtt biztos távolságból figyelte.¹⁴ Az őrgróf maga egyébként úgy vélekedett, hogy a rések állapotát és a védők munkálatait nem figyelték meg megfelelően, és magát a rohamot is rendezetlenül hajtották végre. Mindenesetre Vitelli, aki a támadást követően utolsóként tért vissza a táborba, neki is támadt, hogy őt és seregét a legszegényetesebben és leggyávabban otthagyták, nem segítette meg: „a magok [ti. Joachim és Ungnad] vonyogatását és rejtekhelyeknek vétkét Tornellius [ti. Filippo Tornielli] és Fotiscus [ti. Otto von Diskau] nékiek nem homályos megfedéssel szemekre hánnák, és hogyha a legnagyobb parancsolatnak eleget tenni és a jó vitéz hadnagynak nevét őrizni akarnák, a harcon forogni és erős cselekedetekkel magokat mutatnák meg, keményebb beszédekkel készítenék.”¹⁵

Még aznap este újabb haditanácsot tartottak a keresztény had parancsnokai. Itt már megoszlottak a vélemények az ostrom folytatását illetően. A német parancsnokok a mellett kardoskodtak, hogy az ellátási gondok, valamint a közeledő tél miatt el kellene vonulni Pest alól. Ezzel szemben Vitelli és a magyarok ragaszkodtak egy újabb roham megindításához, amelyet különböző helyeken háromszor erősebb rohamcsapatokkal kellett volna megindítani. A tanácskozás résztvevői, tehát nem egyedül Joachim, végül a táborbontás mellett döntöttek, majd Vác, Maros és a párkányi rév érintésével Győrbe érkeztek október 19-én.¹⁶ Ferdinánd király a történelekről értesülve elkeseredetten írt fivérének a fiaskóról, melynek okát egyrészt a fővezérség hiányában látta. Ugyanakkor nem Joachim őrgróf, hanem Perényi Péter személyében megtalálta a kudarc fő okozóját is. A király parancsára letartóztatott országos főhadnagyot ugyanis azzal vádolták, hogy az ostrom során összejátszott az ostromlottakkal.¹⁷

2. Ki a parancsnok? Ki vezeti a hadakat? Nádasdi Tamás nádor és Sforza Pallavicini *Obrist-Feldmarschall* hatásköri vitája

Buda 1542. évi ostromának sikertelenségében tehát jelentős mértékben közrejátszott az, hogy a keresztény hadnak nem volt egy igazi, mindenki által elfogadott vezetője, hadvezére. Az őrgrófnak nem volt, nem lehetett olyan tekintélye, mintha V. Károly vagy Ferdinánd személyesen jelent volna meg a keresztény táborban. A haditanácsban véleménye egy volt a többieké között. Ez jelentős problémákat okozott, mint láttuk. Több mint egy évtizeddel később a magyarországi és a Magyar Királyságba rendelt hadak vezetése felett a hatáskör, valamint az alá- és fölérendeltség kérdésében újra vita támadt. Ez alkalommal azonban két személy is magának vindikálta az uralkodót követő legfontosabb katonai posztot: Nádasdi Tamás nádor és Sforza Pallavicini *Obrist-Feldmarschall*. Kettejük hatásköri vitájának, civódá-

¹³ Istvánffy 2003. 70.

¹⁴ Uo. 76–77.

¹⁵ Uo. 77.

¹⁶ Traut 1892. 112–116.

¹⁷ Puskás 2008. 309–310.

sának Pálffy Géza *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598* című művében egész fejezetet szentelt. Honnan eredeztethető a probléma forrása? Ehhez érdemes visszalépünk az I. (Szapolyai) János halálát követő időszakhoz. Mivel Báthori István 1530 májusában bekövetkezett halála után nem volt nádor, azaz aki irányítsa a király távollétében a magyar hadakat, a Szapolyai-párttól I. Ferdinánd pártjára állt Perényi Pétert a Habsburg uralkodó már 1540 szeptemberében a középkori eredetű országos főkapitányi/főhadnagyi (*supremus capitaneus regni Hungariae*) tisztségbe emelte. Az ország egyik legtekintélyesebb és leggazdagabb főura egyébként már I. János király oldalán 1537-től viselt hasonló katonai méltóságot, az ország felső részeinek főkapitányságát (*supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*).¹⁸ A Buda elesét követően Besztercebányán 1542. február vége és március eleje között tartott gyűlésen a rendek Perényi mellé még egy országos főkapitányt/főhadnagyot választottak Báthori András személyében. Parancsnokságuk alá tartozott a saját néhány száz főből álló zászló, a különböző méltóságviselők zászlói, a nemesi (általános vagy részleges) felkelés, a vármegyék által kiállított csapatok, a várnépek, valamint a városok hadai. Illetékességi körük ekkor még nem egy meghatározott területre, hanem az ország egészére kiterjedt. Később az oszmán előretöréssel párhuzamosan alakult ki egy dunáninneni és egy dunántúli főkapitányi/főhadnagyi tisztség. Ezek feladata egy-egy ellenséges portya megállítása, az ostromlott erősségek felmentése, valamint általában a gondjaikra bízott magyar haderő igazgatása volt. Perényit I. Ferdinánd 1542. október 10-én árulás vádjával elfogatta, és a novemberben összeült országgyűlésen a rendek javaslatára tisztségére december 23-án Nádasdi Tamást nevezte ki.¹⁹ Egy héttel később még egy fontos esemény történt a magyar hadügy igazgatásában. Thurzó Eleket 1542. december 30-án a királyi helytartói tisztségben Várday Pál esztergomi érsek váltotta fel. Az egyházi kinevezési iratában elődjéhez hasonlóan azt olvashatjuk, hogy – egyéb feladatok mellett – utasításokat adhat a végek tisztségviselőinek.²⁰ Az 1543-ban kiadott instrukció már részletezte hadügyi feladatait. Eszerint gondoskodnia kellett a végek megerősítéséről, a kihágások megszüntetéséről, valamint a tisztségviselők és a had fizetéséről. Az uralkodó az országos főkapitányt/főhadnagyot – az iratban csak Nádasdi neve szerepelt²¹ – pedig intette, hogy egyeztessen minden fontosabb ügyben Várdayval és tanácsosaival.²² Az érsek-helytartó azonban nem vett részt közvetlenül a magyar hadak irányításában: nem vezetett hadjáratot, irányított csatát vagy ostromot. Ennek miertjére egy két évtizeddel később kelt Szentgyörgyi Gábor-levél adhat magyarázatot. Nádasdi Tamásné Kanizsai Orsolya titkára úrnőjének 1563. szeptember 19-én Pozsonyból ezt írta: „azt mongyák, hogy pap heltartó sem nem hadakozhatik, sem fejet nem vetethet, sem semmi vérbe és életbe járó dologba törvént nem mondhat, ki ha történnek, bizon meg rövidéthené ersők uramnak életit.”²³ Várday instrukciója az említetteken kívül tartalmazott egy passzust arra vonatkozóan is, hogy ő, tanácsosai és a főhadnagy működjenek együtt az ország védelmének érdekében az

¹⁸ Uo. 297.

¹⁹ Pálffy 1996. 180.

²⁰ R. Kiss 1908. 344–345., 359–360.; Laczkovik 2012. 96–97.

²¹ További kutatásokat igényel, hogy Báthori nevét miért nem említették meg.

²² R. Kiss 1908. 362–363.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Magyar Kamara Archivuma Archivum familiae Nádasdy Missiles E 185 Szentgyörgyi Gábor levele Nádasdi Tamásnénak, Pozsony, 1563. szeptember 19.

osztrák rendek által felfogadott magyar, német és spanyol lovasokat és gyalogosokat irányító Hans Ungnad Freiherr von Sonnegg-gel,²⁴ akit hamarosan Leonhard Freiherr von Vels, majd 1546 márciusában Niklas Graf zu Salm váltotta.²⁵

Várday és Nádasdi, valamint Ungnad, Vels, majd Salm hatásköre tehát igen pontosan elvált egymástól. Ez igaz akkor is, ha mindkettőjüknek 1546 tavaszán egy másik uralkodói utasítás alapján kötelessége volt a magyar rendek által meghatározott adóból hadat felfogadni. Salm esetében ez egyedi megbízás volt, amely Nádasdi Tamásnak az 1545 végén az országos főhadnagyságról való lemondásával volt összefüggésben, aki tisztségét 1546 februárjában el is hagyta. A király 1546. március 1-jén az érseket és Salmot bízta meg a Dunántúl védelmének a megszervezésével.²⁶ A helyzetet bonyolította, hogy a Nádasdi helyére 1546 júniusában ideiglenesen kinevezett Késás Pál néhány hónap múlva meghalt. A tisztség tehát mindaddig betöltetlen maradt (az egész 1547. esztendőben), amíg Nádasdi vissza nem tért a posztra és újra kezébe nem vette a Dunántúl hadügyének irányítását.²⁷

Az érsek-helytartó 1549-ben, míg Salm 1550-ben bekövetkezett halálát²⁸ követően is fennmaradt ez a kettős, egymás mellett létező és egymásra utalt igazgatási struktúra, bár az évtized közepén a viszonyok megváltoztak. Sforza Pallavicini *Obrist-Feldmarschall* 1552. november 16-i dátummal kiállított instrukciójában ugyan az szerepelt, hogy a Duna mindkét partján az uralkodó minden kapitányának/hadnagyának, a király magántulajdonában lévő várak porkolábjának és hadának kötelessége neki engedelmeskedni.²⁹ A magyar rendek azonban 1554-ben újra nádort választottak, amelynek eredményeként a tisztséget haláláig Nádasdi Tamás töltötte be. Ez pedig az 1485. évi ún. nádori cikkelyek 4. pontjának értelmében igen széles katonai jogkört biztosított a mindenkorí nádornak: „ha valamikor az ország megszorult helyzete sürgősen kívánná és szükséges volna, hogy az országlakosok annak szüksége és szorgos megvédése érdekében fölkeljenek, a nádornak kell, az ő föl vállalt tisztnél fogva, az ország és országlakosok közönséges és főkapitányának lenni és azokat vezetni, mindazonáltal a király felség parancsához és határozatához képest.”³⁰ Nádasdi 1554. április 15-én kelt instrukciójában ennek megfelelően az szerepelt, hogy tisztsége szerint ő az összes királyi had főhadnagya.³¹ Pálffy Géza úgy vélte, hogy az uralkodó később egy iratban csupán a magyar nemzeti hadra és kapitányaira igyekezett korlátozni Nádasdinak, legfőbb és általános kapitányának jogkörét.³² Meglátásom szerint erről azonban szó sem volt. Egyrészt Pallavicini hatalma csak az osztrák (leginkább alsó-ausztriai) rendek ál-

²⁴ R. Kiss 1908. 363.

²⁵ ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) Fasc. 54. fol.: 14r–29v; Pálffy 1996. 181.; Pálffy 1997. 269–270.

²⁶ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv Hofffinanz Ungarn Karton 4. rN Konv. 2. fol.: 1r–15v; Pálffy 1999. 230.

²⁷ Pálffy 1997. 269.

²⁸ Pálffy 1996. 185.; Istvánffy 2003. 139.

²⁹ Pálffy 1996. 186.

³⁰ CJH I. 1899. 398–399.

³¹ „*Quoniam vero existente palatino nemo alius praeter ipsum officium generalis capitaneatus, aut in absentia nostra locumtenentiae nostrae regiae habere et exercere consuevit.*” R. Kiss 1908. 406.

³² „*talibus expeditionibus generalibus dictus Thomas Nádasdy palatinus personaliter interesse ac omnibus capitaneis exercitus Hungaricae nationis tam nostris, quam omnium dominorum Praelatorum et Baronum ac Statuum regni nostri supremi et generalis capitanei officio fungi et praeesse ... possit et valeat.*” R. Kiss 1908. 408.; Pálffy 1999. 109.

tal felfogadott hadi népre terjedt ki, bármely nációhoz is tartoztak. Másrészt az uralkodó nemhogy korlátozta volna, egyenesen kiterjesztette a király távollétében a nádornak, mint királyképeznek a jogkörét, amikor egy eddig példa nélküli, ám a kialakult hadi helyzet által megkövetelt utolsó passzust is az instrukcióba belefogalmaztatott. Eszerint Nádasdi az uralkodó helytartójaként és főhadnagyként minden, az ország megtartásához, védelméhez szükséges hadnak, még Pallavicininek is parancsolt. Az *Obrist-Feldmarschall* korabeli szófordulattal élve köteles volt „hozzá hallgatni”, kéréseit teljesíteni.³³

A nádori instrukció kiegészítésére szükség is volt, hiszen a budai beglerbégek (Tujgon és Khadim Ali) 1554 és 1556 között több jelentős támadást is indítottak, így a nádor folyamatosan segítséget követelt Pallavicinitől, aki ennek nem szívesen tett eleget, mivel így el kellett volna hagynia a rábízott észak-dunántúli véghelyeket, amelyekhez saját védelmük végett az osztrák rendek segélyén felfogadott hadakat vezényeltek. Kettejük vitája 1555 nyarán mérgesedett el leginkább. Nádasdi az instrukciójában foglaltak szerint járt el, az abban foglaltaknak próbált érvényt szerezni, míg Pallavicini próbált ez alól kibújni. I. Ferdinánd ekkor kénytelen volt meghagyni az *Obrist-Feldmarschall*nak, hogy Nádasdinak mint helytartónak és főhadnagynak, azaz nem személyének, hanem tisztségének alárendelve az utasításait haladéktalanul hajtsa végre. Oda vonuljon, ahová ezt számára kijelöli és engedelmeskedjen a parancsainak.³⁴ Azaz megismételte és nyomatékosította a nádori kinevezési iratban szereplő utolsó passzust. Az ugyanekkor zajló pozsonyi országgyűlésen pedig a magyar rendek határozatot hoztak arról, hogy a nádor a király képében és méltóságában a teljes haderő és egyben a katonai igazságszolgáltatás fölött diszponál.³⁵ Kettejük esetében tehát nem az egymásnak is ellentmondó artikulások miatt két egyenrangú fél konfliktusáról van szó, mint ahogyan ezt Pálffy Géza feltételezte. Véleményem szerint ez esetben egészen másról volt szó. Az történt ugyanis, hogy a nádor mint királyképe, egy személyben helytartó és főhadnagy alá rendelték a teljes magyarországi hadügyet. Ebbe azonban nem csupán a magyar rendek által kiállított hadakat értették. Így a király figyelmen kívül hagyta, hogy Pallavicini gyalogosait és lovasait az osztrák rendek fizették, s amelynek irányításába elviekben a nádornak semmiféle beleszólása sem lehetett volna. Az *Obrist-Feldmarschall* pedig az újonnan kialakult szituációt nem tudta kezelni. Kinevezése idején és még 1553-ban sem kellett senki más parancsának engedelmeskednie, csak az uralkodóénak és a hadait finanszírozó osztrák rendeknek. A nádorválasztással ez a helyzet változott meg.

Az *Obrist-Feldmarschall* számára a következő, 1556. évi őszi hadjárat idején a múlt esztendei probléma átmenetileg nem állt fenn, mivel a nádornak nem kellett királyképeként eljárnia, hiszen az uralkodó egyik fiát, Ferdinánd főherceget jelölte ki a magyarországi had vezetésére. A főherceg csapatai csak augusztus végén, szeptember elején, azaz a Babócsa elleni támadást és a Rinya-patak menti csatát követően érkeztek meg a kanizsai táborba. Istvánffy Miklós történeti munkájában meg is nevezte Pallavicini feladatát: „Mindezeknek

³³ „*Quod idem palatinus, tamquam locumtenens noster et capitaneus generalis, habeat auctoritatem mandandi omnibus praefectis et officialibus nostris confinia tenentibus, ac etiam mareschallo nostro bellico, quo officio Sfortia marchio Palla-vicinus pro nunc fungitur, aliisque capitaneis et exercitibus nostris in hiis, quae ad dignitatem auctoritatemque nostram regiam defensionemque et conservationem atque commodum regni nostri pertinere videbuntur.*” R. Kiss 1908. 409.; Pálffy 1999. 109.

³⁴ Pálffy 1999. 111.

³⁵ CJH II. 1899. 382–383.; Pálffy 1999. 112.

penig és az hadnak, amelyet hozott vala [a főherceg], Pallavicin Sforcia, híres-neves fő vitéz ember teljes hatalommal parancsol vala.”³⁶ Tehát nem a nádor, hanem a főherceg helyettesítette az uralkodót személyében és katonai jogköreiben. Amint Ferdinánd letette hivatalát, a nádor kérése esetén Pallavicininnek újra engedelmeskednie kellett. Nádasdi 1562-ben bekövetkezett halálát követően egészen 1608-ig nem töltötték be a nádori tisztséget. Helyette az ország hadügyének irányítása ismételten az országos, illetve már az 1560-as évektől egy-egy országrészt katonailag irányító főhadnagyságok kezébe került, akik a nádor generális főhadnagyi tisztségéhez képest már csupán korlátozott hatalommal rendelkeztek.³⁷ Amely tisztség betöltői felett a főpapi helytartók – hasonlóan Várdayhoz – csak általános felügyeletet gyakoroltak, gyakorolhattak.

3. Ki a parancsnok? Ki vezeti a hadakat? A birtokos és a vár mellé rendelt mezei had hadnagyságainak konfliktusai Csesznek és Vázsony 16. századi példáján keresztül

Mint láttuk, Nádasdi és Pallavicini között a „félreértést” az okozta, hogy az *Obrist-Feldmarschall* nem kívánta alávetni magát a nádor főségének és vezetésének. A kettős, némelykor „egymásba csavarodó” szervezet nem csupán a had irányításának legmagasabb szintjein okozott azonban problémákat, illetve konfliktushelyzeteket. Szatlóczi Gábor már többször említett művében Kaposvár, Korotna, Pápa, Komár és Kanizsa példáján keresztül mutatta be azt, hogy a várnép és birtokos, valamint az odarendelt mezei had és hadnagyság az együtt vagy egymás mellett élése komoly, gyakran igen kényes szituációt, szituációkat eredményezett.³⁸ Mindezen ismereteinkhez két újabb esettanulmánnyal szeretnék hozzájárulni. Csesznek esetében szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen a 16. és 17. századi magyar líra egyik kiemelkedő alakjának, Wathay Ferencnek saját életéről írottakat hívhatjuk segítségül ennek bemutatásához. A győri végvidékhez tartozó, a Bakonyból a Kisalföld felé tartó utat ellenőrző vár a Csabi család birtokában volt. Wathay atyja, Lőrinc „Vette magának feleségüll, 1553. Esztendeöben, az io es Nemzethes Chiabi Istuan Leaniatt, Chiabi Kalarath, az mel Chiabi Istuan Egerben fű Capitan leuen, lett ugyan ott Halala maraduan Eözuegien felesége, Egi fiauall, es Hatt haiadon Leaniauall.”³⁹ Az említett egyetlen fiú gyermek azonban 26 esztendőskorában Győrben a pestis áldozata lett.⁴⁰

Székesfehérvár 1543. évi, majd Veszprém 1552. évi oszmán megszállását követően Csesznek is egyre veszélyeztetettebb helyzetbe került. Wathay szerint ezért „szegin iob Aniam [Wathay nagyanyja, Béri Katalin], mint Eözuegi Azonj latta uolna hofi az Czezneke uog Varnak oltalmazasara nem Elegedendő uolna, (el uezuen reghen az előtte sokkall Szekes feieruar) Suplicalt az felseges Romay Czazarnak es Magiar orszagi kiralinak, hofi

³⁶ Istvánffy 2003. 246.

³⁷ Pálffy 1996. 195–196.; Pálffy 1997. 269–270.

³⁸ Szatlóczi 2016. 71–84. passim.

³⁹ RMKT 1959. 539.

⁴⁰ „Chiaby Farkas, io Iffiu es zep termető keduess leuen mindennell ideienek mint 26. Eztendeöskorában, az Egez Czezneky Joszagott es Berytt biruan, uolt Giörben Maximilian Czazartt szolgaluan, Szaz louasnak Hadnagia, Holott az Irgalmatlan Pestis, giöniörű Elethenek uegett eruen, lett halala azon Giörben, etc.” Uo.

oda az eő Varabannis, Vitezleő Nepet rendelne eő felsege.”⁴¹ Az uralkodó ezt meg is tette, hiszen kinevezte az ide rendelt had élére „Fű Capitanul, zegin iob Aniamnak ket Weytt, ..., az en Attiamat [Wathay Lőrincet] és Szelestej Sebestientt [Csabi István első leányának, Annának a férjét].”⁴² Wathay Lőrinc valójában azonban egyedül töltötte be a tisztséget, mivel „Szelestej Sebestiennek nem teczuen az ottualo lakas szallott”.⁴³ Wathay „niolcz Eztendeig akor egi Wegben ott lakuan” 1563-ig irányította egyszerre a várnép és az oda-rendelt mezei had mindennapjait, amikor is „nemell gonoz akaroy szegentt, nem iol Commendaluan, atta az feiedelem [valószínűleg itt a magyarországi ügyeket intéző Miksa főhercegre és magyar királyra gondolt Wathay] az Czezneky Capitansagott egi Szokoly Matthias neuő fű Embernek, az Giőri Hadbúl ualonak”.⁴⁴ Szokoly azonban alig egy esztendővel később meghalt.⁴⁵ A tisztség tehát betöltetlenné vált. Ezért Karl Heiden mustermester 1564. május 25-én készített jelentésében arra hívta fel az Udvari Haditanács figyelmét, hogyha nem találnak egy olyan hadnagyot (*Hauptmann*), aki folyamatosan Cseszneken lesz, akkor az erősség bizony így vagy úgy, de elvész.⁴⁶ A cseszneki hadnagyságot végül a Veszprémben szolgáló Ferannto Samaria de Speciacasa kapta meg, aki azonban hamarosan fogságba esett.⁴⁷ A cseszneki had tehát súlyos veszteséget szenvedett, ráadásul új hadnagy után kellett nézni, egy éven belül immáron másodjára. A már említett Heiden 1565. április 19-én kelt levelében fel is hívta Miksa király figyelmét, hogy egy alkalmas és hűséges személyt kellene erre a posztra kinevezni.⁴⁸ A választás ismét Wathay Lőrincre esett: „Az Feiedelemis [uralkodó] penig es az Giőri kiraly kepe lattuan hamar hamar ualo zerenczett-lensegeket az ket Capitannak, ismegh atta uizha szegin attiamnak azon előbbeni tiztett, (miuell annakülis Eőőke uolt felesege utan).”⁴⁹ Tehát újra a birtokos töltötte be az oda-rendelt had hadnagyi tisztségét Cseszneken. Ő azonban szolgálata 9. évében, 1573 júniusának végén egy szerencsétlen és igen groteszk balesetben elhalálozott.⁵⁰ A szerencsétlenséget követően Wathay Lőrinc kiskorú gyermekei nem léphettek örökébe (Pál 10, István 8, míg Ferenc csupán 5 esztendő volt ekkor), a stratégiai fontosságú végház élére azonban hadnagyra volt szükség. Ezért az Udvari Haditanács már 1573. július 8-án jóváhagyta

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 540.

⁴⁵ Uo. 540.

⁴⁶ ÖStA KA AFA 1564-05-01.

⁴⁷ „Eset foglia nehani szamos Czezneki Vitezleő nepell az Tőőrk kezben, az Barsoniosson [Bársonyos], puzta Szombatthelen [Bakonyszombathely] kűuóll, az Sűttfű [Sédő] neuő kűtnall, kitt azutan hittanak Ferrando Kuthnakis.” RMKT 1959. 540.

⁴⁸ ÖStA KA AFA 1565-04-01.

⁴⁹ RMKT 1959. 540.

⁵⁰ „szegin Attiam uigan Lakuan giakran az Czezneki Vitezlő Nepell (miuell igen uig lako Ember uolt) egi űdő keőzben, ugi mintt egi Zent Pether Pall napian, szent Jakab hauaban io kedue leuen zegin, Az Also Warban az felseő kapunall, az Istallok aytiaia előtt, egi ott allo Taraczkont ky akartt uolna lűtettny, Es az Pattantius mondda uolna, hōgi reghi töltes uolna az Taraczkban, es nem merne kű lűnny, Eő maga, meg zidogattuan az Patantiust, hailott az Wallara, es ugi mind ketten az kanotott foguan be Wagtak uolna, az Taraczk guito likaban, mindgiartt el szakadozott az Tarczk Es mind az ketteőtt zornien megh Eőlte, magokatis el zaggattuan” Uo.

Ogronffy István kinevezését, aki azonban nem állt sem a Wathay, sem a Csabi családdal rokonságban.⁵¹ Az ifjú Wathay Ferenc 1585-ben anyja tiltása ellenére, aki az állandó harcoktól féltette fiát, egy Nádasdi Ferencnél tett sikertelen kísérletet követően Csesznekre szegődött el főlegénynek. Ahogyan fogalmazott: „az en Attiam es Aniam eörekeben uolna iob nekem, Czeznekben szolgálnom, szerződem oda 4 Paripuall”.⁵² Wathay leírásából azonban kitűnik, hogy kevésbé az oszmán portyázókkal való összecsapásokkal, mint inkább Orgonffyyal akadtak komoly problémái: „ottvualo Capitan Orgonfi Istuan az en keuesemet, es Eöröksegemnek Jóuedelmet, minden fellől uonna, az mint zegin Attiam halalatul foguan az kitt meg zokott uala, nem túrhettuen az sokatt, meg haborodam uele”.⁵³ Az ifjú tehát 11 hónapnyi szolgálatot követően, a mustra végeztével elhagyta a cseszneki szolgálatot, „meg monduan az Capitanak hagi oli Heltt, es Capitantt keresek, melinek segetsegeuell megh akarom otalmaznom az En örökömet”.⁵⁴ 1586-ban elszegődött Gregoróczy Vince, a győri magyar *Obristleutnant* szolgálatába Győrbe, ahonnan „ke-menben kezdem az Czezneki Joszagomatt birnom, es Jóuedelmet magamhoz zolgaltattnom, ki fogalluan lassan lassan az Capitan kezébüll, tartomaniatt minden Adoyauall”.⁵⁵

A Wathayak esetében jól látható, az uralkodó törekedett arra, hogy a birtokos egyben az odarendelt had hadnagya is legyen, azaz a várnép és a had vezetését egy személy töltse be. Wathay Lőrinc halálát követően azonban fia, Ferenc már nehezebben tudta érvényesíteni birtokosi jogait, a „birtokon belül lévő” Orgonffyyal szemben, hiszen rövid cseszneki szolgálata idején a hadnagy alá rendelt igen fiatal főlegény volt. Szavának súlya és személyes érdekérvényesítő ereje tehát nem vetekedhetett az idősebb és magasabb tisztséget betöltő Orgonffyyéval. Előfordult azonban az is, hogy bár a vár mellé rendelt had hadnagyságát az egyik birtokos kapta meg, ám a családon belüli viszály mégis állandó konfliktusokhoz vezetett. Erre jó példa Vázsony esete.

Veszprém 1552. évi oszmán elfoglalását követően alapvetően változott meg Vázsony stratégiai helyzete. Ezután ugyanis már nem csak egy másodvonalbeli, portyákat vigyázó magánvárnak számított, amelynek védelmét a vázsonykői Horváth család várnépének és az addig időről-időre, alkalmanként odarendelt hadnak kellett ellátnia, hanem egy előretolt „állásnak”, amely megvédheti az ellenséges támadóktól a magyar kézen lévő területeket, vármegyéket, városokat és falvakat. Ugyan 1552-ben felmerült a nehezen védhető vár lerombolása is, de a magyarországi ügyeket vivő Miksa főherceg erős őrséggel való ellátását javasolta, mert jó szolgálatot tehet az ottani had az oszmán erők mozgásának szemmel tartásában, esetleg akár megakadályozásában is.⁵⁶ Végül Ehrenreich von Königsberg javaslatára 50 gyalogossal és 20 lovassal látták el Vázsonyt, amely kontingenst az alsó-ausztriai rendek fizették.⁵⁷ Ennek a hadnak az éves zsoldja pedig 2655 rajnai forintba rúgott.⁵⁸ Hamaro-

⁵¹ ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Protokoll (Prot.) Band (Bd.) 157. 1573 Registrat (Reg.) No. 41. fol. 35r.

⁵² RMKT 1959. 542.

⁵³ Uo. 541.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ ÖStA KA AFA 1552-07-04.

⁵⁷ Uo. 1552-07-08; *Pálffy* 1999. 87.

⁵⁸ ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv Hofkammerarchiv Hofffinanz Ungarn rote Nr. 5. Juni 1555 fol. 15r-19v.

san azonban a Balaton-felvidéken Zala vármegye irányában egyre gyakoribbá váló oszmán portyák miatt a lovasság létszámát 1554-ben a kétszeresére, azaz 40 lovasra kívánták emelni. Ezeknek az egyik felét a birtokos vázsonykői Horváth Gáspárnak, másikat Kolos Jánosnak kellett volna kiállítania. Az újabb 20 lovas azonban az említett év augusztusának végéig nem érkezett meg Vázsonyba, holott a hivatalos kimutatásokban olykor feltűntek. Mindezek ellenére az iderendelt lovasság felét továbbra is az osztrák rendek töröksegélyéből (*Türkenhilfe*), míg a másik felét a vázsonykői Horváth család jövedelmeiből kívánták fedezni.⁵⁹

Hasonlóan, mint a már bemutatott Csesznek esetében, a vázsonyi viszonyokat vizsgálva szintén annak lehetünk tanúi, hogy az uralkodó a birtokos vázsonykői Horváth család tagját vagy tagjait nevezte ki az iderendelt had vezetésére, melynek lovasai és gyalogosai a győri *Obrist* alá tartoztak. Emellett természetesen a várban a família saját fegyverforgatói őrködtek.⁶⁰ Ám egy jelentős különbséget is felfedezhetünk. Míg ugyanis Cseszéken Watthay Lőrinc sógora, Szelestei Sebestyén nem mutatott érdeklődést a tisztség iránt és távol tartotta magát a vár mindennapjaitól, addig Vázsonyban a birtokos család két tagja, Péter és Gáspár között komoly, régről gyökerező vita bontakozott ki. Az Udvari Haditanács a király utasítására előbbi 1559. március 6-i dátummal szintén a Vázsonyba rendelt hadak hadnagyává (*Hauptmann*) nevezte ki. Az ott lévő lovasoknak és gyalogosoknak pedig engedelmességre intő levelet (*Gehorsambrief*) küldtek.⁶¹ A kinevezés (újra) felszította a két Horváth közötti ellentétet. A nádor 1559-ben enyingi Török Ferencet utasította arra, hogy közzötük egyességet teremtsen. A pápai birtokos 1559. április 3-i válaszlevelében kifejtette, hogy bár megpróbálta, ám a megegyezés útjában áll, hogy vázsonykői Horváth Péter „mind lovagnak, gyalognak, a kire Vásonban fizet ő felsége felét kívánja vala és minden jószágának fele jövedelmét és hogy valamenit Hirváth Gáspárnak szolgálnának a jobbágyok, Péternek meg anyit, azt Horváth Gáspár lehetetlen dolognak mondá, ... Horváth Gáspár ezt akarja vala, hogy Péter az ötven gyalognak nekie felét engegye és míg az jószág dolgába törvén szerint vég leszen, itt Váson környül a mi jószága vagyon, kész annak fele jövedelmét nekie adni és békességnak okáért, mint atyafiát egyebbel is segélleni”.⁶²

Vázsonykői Horváth Gáspár hat nappal később, 1559. április 9-én a nádornak küldött levelében arról panaszkodott, hogy amíg Pápán voltak a tárgyalás végett, addig a gyalogosok nem tudták magukat mihez tartani, sokan elbujdostak, némelyek pedig a törökök közé szöktek, olyan kevesen vannak, hogy „jó ha fele meg vagyon a gyalognak”. Az oszmánok az erősség körül portyáznak, és hurcolják el a Vázsonyból élelemért kijött magyar had tagjait. Emellett az ellenség a környék lakóinak megtiltotta, hogy élest vigyen be az erősségbe. Ráadásul már nem tudott annyi lovasot ott tartani, mint korábban, de akiért zsoldot kap, azt szolgálatban tartja.⁶³ Ezért az Udvari Haditanács a vázsonyi had pótlására 1559. május 8-án utasította enyingi Törököt, akinek ennek értelmében 20 gyalogost kellett iderendelnie,

⁵⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 73. Konv. D. fol. 50r-51v.; Pálffy 1999. 78.

⁶⁰ Zsiray 1984. 243.

⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 141. 1559 Reg. 6. März 1559. No. 42.

⁶² Komáromy 1907. 428.; Zsiray 1984. 247.

⁶³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár E szekció Családi és személyi fondok 185 Archivum familiae Nádasdi H-2. 20.

míg a lovasságot távolabbról kívánták iderendelni.⁶⁴ Ugyanerről az intézkedésről tájékoztatták vázsonykői Horváth Gáspárt is.⁶⁵

A két rokon közötti viszály csúcspontján Vázsony igen komoly veszélybe került, hiszen 1561 áprilisában a Hamza bég vezette oszmán hadak, megkerülve a várat, a mögötte álló Hegyesdet rajtaütéssel elfoglalták. Ezt követően 1561 májusában Eck Graf zu Salm győri *Obrist* először 50 gyalogost küldött a vár megerősítésére,⁶⁶ majd kevéssel ezután Mezőnyánszky Jánost is odarendelte, hogy felmérje az ottani állapotokat. Ő május 22-i dátummal állított össze leltárt és egyben jelentést, amit egy héttel később Salmnak meg is küldött. Eszerint a vár védelmi potenciálja az elmúlt időszakban folyamatosan romlott. A két birtokos viszálykodása miatt, valamint mivel a hadnagyok az átvett zsoldot csak részben fizették ki alárendeltjeiknek, a többit a maguk részére tartották meg, ezért az odarendelt had fegyelmetlennek vált, és mindennaposak lettek a szökések, így az iderendelték létszáma nem egyezett meg a lajstromba felvettekkel. Mezőnyánszky érkezésének idején a zsoldon lévő gyalogosok 13-an voltak 1 tizedessel együtt az 50 helyett. Igaz, közülük is tízet a török portyázók a biztos vázsonyi tartózkodási ideje alatt elfogtak. A lovasság pedig csak négy főből állt az eredetileg meghatározott 20 helyett. A biztos azt a tájékoztatást kapta azonban, hogy néhány lovas portyázni van éppen. Vázsonykői Horváth Péter szerint nem tudtak újabb hadi népet felfogadni a végházba. Állítása szerint rokona, Gáspár már régóta nem is volt jelen és állítólag nem is akart bemenni a várba. Az erősségbe rendelt gyalogok öt szekéren vagy kocsival el akarták a feleségeiket és a gyerekeiket onnan szállíttatni. A jelentés szerint azonban voltak olyan családtagok, akik maradni akartak.

A vár leltára szerint 10 mérő liszt, 8 mérő liszt a malomban, 5 mérő rozsláng, 3 tábla szalonna, 5 mérő köles, 1 szarvas és 15 kappan állt rendelkezésre. Emellett vázsonykői Horváth Gáspár tulajdonában 153 akó bor, míg Péterében 52 akó bor volt. Utóbbi ezenkívül még 9 mázsa kőszót is bírt a várban. A biztos számításai szerint itt 50 fő részére mindössze 5 napi étel állt rendelkezésre. Vázsonykői Horváth Péter azt állította, hogy a jövedelem nagy részét Gáspár elvette, és saját Baka nevű házához használta fel. Jobbágysait pedig eltiltotta a vázsonyi szolgálatról. Így három birtok és összesen 16 jobbágyszolgát a várhoz. A biztos azt javasolta, hogy a győri *Obrist* rendeljen ki a várhoz szolgálatra embereket, addig pedig vázsonykői Horváth Pétert utasítsa, hogy adjon valamennyi ételmet az itteni hadnak, mert különben éhen halnak.

A biztos által papírra vetettekből kiderült még, hogy a várban három sugárágyú összesen 60 darab golyóval, és 45 szakállas puska is rendelkezésre állt, igaz, utóbbiból öt darab használhatatlan volt, ugyanúgy, mint a hadszertárban talált további kilenc puska. Emellett Mezőnyánszky még talált tíz mázsa puskaport, valamint 6 mázsa ólmot is.

A vár rossz állapotban volt. A tetőzetét olyan tölgyfajfajtából ácsolták, amelyet a gyújtónyilak könnyen felgyújthattak. A falai pedig dűledeztek, amiről a környék oszmán erősei is értesülhettek a fogságba esett vázsonyiaktól.

Mindezeket figyelembe véve nem véletlenül tartott attól Mezőnyánszky, hogy az ellenség kezére fog kerülni Vázsony.⁶⁷ Az Udvari Haditanács a helyzet megoldása érdekében mind-

⁶⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 141. 1559 Reg. 8. Mai 1559. No. 34.

⁶⁵ Uo. No. 37.

⁶⁶ Hadtörténeti Levéltár Törökkori Gyűjtemény 297. sz. irat. 1561. május 2.

⁶⁷ Uo. 1561. május 29.; *Zsira* 1984. 250.

két hadnagy eltávolítása mellett döntött. Eck Graf zu Salm 1561. június 27-én utasítást kért az Udvari Haditanácstól a vázsonyi birtokos részére, hogy adja át a várat.⁶⁸ Vázsonykői Horváth Gáspár augusztus 13-án két levelet is küldött Bécsbe ez ügyben. Az elsőben feljelentette vázsonykői Horváth Pétert, aki nem tartja rendesen a rábízott gyalogságot.⁶⁹ A másodikban pedig kérte, hogy ne vegyék el tőle a vázsonyi *Hauptmanns*ágot.⁷⁰ Ezzel szemben vázsonykői Horváth Péter augusztus 29-én kelt levelében ugyanúgy kérte az Udvari Haditanácstól, hogy ne tegyék le a vázsonyi tisztségéről és fizessék ki a zsoldhátralékát.⁷¹ Az Udvari Haditanács végül mindkettejük kérését elutasította és Búza Benedeket nevezte ki a Vázsonyba rendelt had hadnagynak.⁷²

Azt, hogy Meznányszky félelmét nem tekintették alaptalannak az Udvari Haditanácsnál, és ezért gyors intézkedést hoztak, a kialakult hadi helyzet hamarosan igazolta. Ormány Józsa sümegi porkoláb augusztusban többször is jelentette a hegyesdi állapotokat, majd a hónap közepén azt, hogy a vár parancsnoka, Bajezid vajda lovasai Sümeg és Devecser körül portyáznak. Gyulaffy László, a tihanyi had hadnagya ugyanezen hónap közepén Nádasdival azt közölte, hogy ellenséges had jelent meg Vázsony alatt is. Még ez év novemberében a sümegi porkoláb újra a Veszprémnél gyülekező oszmán hadakról tett jelentést. Tudomására jutott ugyanis, hogy a bég Vázsonyt és Tihanyt is el akarja foglalni. Végül azonban egyik támadása sem járt sikerrel.⁷³

Meg kell még mindenképpen említenem, hogy vázsonykői Horváth Gáspár nem csupán Péterrel került rossz viszonyba, hanem a környéket is felprédálták az emberei. Takaró Mihály tihanyi hadnagy 1558. december 3-án a nádornak arra panaszkodott, hogy katonái Vámost dúlták, az ottani jobbágyok marháit és ártányait elhajtották.⁷⁴

Csesznek és Vázsony példáján is láthatjuk, hogy a (kisebb) várak mellé rendelt hadak és a várnép, valamint a hadnagy és a birtokos viszonyát alapvetően meghatározta az, hogy az uralkodó kit nevezett ki az adott had élére.

4. Ki a parancsnok? Ki vezeti a hadakat? Több, hasonló tisztséget viselő személy közül kié legyen a vezetés?

Vázsony esetében láthattuk, hogy a két kinevezett hadnagy és egyben birtokos közötti személyes ellentét majdnem végveszélybe sodorta az 1550-es évek végén, 1560-as évek elején a Balaton-felvidéket és Zala vármegyét védelmező kicsiny, ám stratégiaiag fontos erősséget. Hegyesd oszmán megszállását követően ezért – gyors segélyként – a győri *Obrist* rendelt ide erősítést. Más, az oszmán sereg előretörése által veszélyeztetett, illetve ostromra készülő erősségbe is igyekezett az uralkodó vagy a főparancsnok erősítést küldeni. Ilyen esetekben a beérkező had parancsnokai között szintén konfliktushelyzet alakult/alakul-

⁶⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 142. 1561 Expedit (Exp.) No. 50. fol. 27r.

⁶⁹ Uo. No. 18. 35r.

⁷⁰ Uo. No. 19. 35r.

⁷¹ Uo. No. 64. 38r.

⁷² StA KA Bestellungen 99/1561; *Pálffy* 1999. 63–64., 125–126., 232.

⁷³ *Veress D.* 1983. 84–86.

⁷⁴ *Komáromy* 1907. 406.

hatott ki annak tekintetében, kié legyen a hadak feletti parancsnokság. Eger példáján keresztül ezekbe is betekintést nyerhetünk.

Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének köszönhetően ma Magyarországon a legismertebb 16. századi esemény Eger 1552. évi ostroma. Műve egyik központi figurájának Dobó Istvánt (Bornemissza Gergely és Czeczey Éva mellett) állította. De milyen szerepet játszott valójában Dobó Eger életében és az ostromban?

Az egri püspök birtokában lévő vár, a város és a tartomány feletti fennhatóságot 1542-ben Ferdinánd király Perényi Péternek engedte át, majd annak fogságba vetését követően csaknem hat esztendőnek kellett eltelnie, mire lemondott az így szerzett jóságáról. Az uralkodó azonban ezután nem kívánta kiengedni a kezéből a Felső-Magyarország keleti felének védelme és az Erdélybe, valamint az Alföldre vezető utak ellenőrzése szempontjából stratégiai fontosságú helyet, ezért 1548. december 20-i dátummal szerződést kötött a zágrábi püspökségből áthelyezett új egri püspökkel, Oláh Miklóssal. Érdeemes az iratnak a katonai szervezetre és a püspökség jövedelmeire vonatkozó részeit szó szerint idézni: „az említett Miklós püspökkel megállapodtunk és megegyeztünk abban, hogy a vár két porkolábja, akik közül az egyik az udvarbírói feladatokat is ellátja, az egri [püspök] hatalma alá lesznek rendelve, és az alulírott lovasokkal és gyalogosokkal együtt, akik alájuk tartoznak, a mondott püspöknek kell megesküdniük a szokásos módon, hogy megőrzik és megvédik az egri várat. A püspöknek teendő eskün túlmenően nekünk is meg kell esküdniük, hogy abban az esetben, ha a püspök meghalna, a várat minden tartozékával együtt a Mi Felségünk számára hűségesen megőrzik és helyreállítják. Az egri püspökség bármilyen néven nevezett valamennyi javait és tartozékait a püspök udvarbírója az ő nevében teljhatalommal kezelje és írja össze, hogy tudomása legyen minden jövedelemről és kiadásról, és mindenről helyes számadást vezethessen. A püspökség jövedelmeit nyugodalmasabb idők elérkeztéig, leszámítva az éves fizetéseket és udvarbíró, a porkoláb, a viceporkolábok, az ellenjegyző, a pék, a kulcsár és a szakácsok asztala számára megőrzött összeget, a püspök a számtartó révén ossza három egyenlő részre. Az első részt a püspök tartsa meg magának a saját és háznépe ellátására; a második részt a püspök az udvarbírója és az ellenjegyző révén fordítsa a templom, a házak és a vár védműveinek helyreállítására; ők ketten kötelesek számadást vezetni mindarról, amit ezekre a helyreállításokra felvettek és elköltöttek, és kellő időben Nekünk, vagy annak, akit ezzel megbízunk, jelentést kell tenniük róla. Mi pedig küldeni akarunk oda egy tapasztalt építész, akinek a tanácsadása mellett célszerűen végre lehet hajtani a szükséges építkezéseket. A harmadik részt pedig a püspök az udvarbíró és az ellenjegyző révén, akiknek erre esküt is kell tenniük nekünk, a másik porkoláb, a pattantyúsok, a lovasok, a gyalogosok és a várban szolgáló többi had kifizetésére köteles hűségesen fordítani. A fölös részt, amit még a lovasoknak és gyalogosoknak magában a várban történő ellátására kell fordítani, a közadókból és más jövedelmeinkből hiánytalanul biztosítani fogjuk minden hónapban. Mivel pedig a jelenlegi veszedelmes időkben szükséges, hogy minden porkoláb a vár védelmére száz lovast és százötven gyalogost tartson a parancsnoksága alatt, ezért ezt a számot meg kell őrizni a várban a békésebb idők eljöveteleig; őket pedig a fent leírt módon, részben a püspökség jövedelmeinek egyharmadából, részben az adókból és más jövedelmeinkből kell kifizetni minden hónapban. A népek számát és a költségeket később, egy békésebb időszakban majd csökkenteni lehet. Abban az esetben pedig, ha az egri vár ostrom alá kerülne, vagy legalábbis az ostrom veszélye fenyegetne, idejében gondoskodni akarunk róla, hogy nagyobb helyőrséget helyezzünk el a várban, és

így megfelelően gondoskodjunk róla. Hasonlóképpen ágyúkat, ágyúgolyókat és lőport is kellő mennyiségben adni fogunk a várnak, mind most, mind nagyobb szükséghelyzet esetén. Továbbá, mivel a lázadók már három éve olyannyira megátalkodottá váltak meggon-
dolatlanságukban, hogy erőszakkal rátették a kezüket a mondott püspökség tizedeinek és egyéb jövedelmeinek kivetésére és behajtására, és a fent mondott lovasok a behajtásukhoz nem elegendőek, Mi, miután királyi hivatalunknál fogva egyébként is kötelességünk lenne, több népet fogunk biztosítani és küldeni, akiknek az oltalma alatt, illetve a generális, illetve feljebbvaló kapitányaink segítségével a püspökség tizedét és jövedelmeit teljesen be lehet hajtani és meg lehet szerezni.”⁷⁵

A szerződésben említett két porkolábnak az uralkodó Dobó Istvánt és Zay Ferencet nevezte ki, amit Oláh 1549 januárjában maga is megerősített, azaz mindkét személynek adott porkolábi utasítást.⁷⁶ A szerződés különbséget tett a két tisztségviselő között feladataikat, jogaikat és kötelességüket tekintve. Ennek megfelelően Dobó egyben a várnép és a tartomány udvarbírója, azaz a gazdasági irányításért felelős tisztartója volt.⁷⁷ A számára kiállított utasításban pedig a következő megnevezés szerepelt: *castellanus et provisor seu praefectus*, azaz porkoláb és udvarbíró, avagy prefektus.⁷⁸ A prefektus elnevezés ez esetben nem tisztséget jelentett, hanem a két jogkör összefoglaló elnevezésére használták előljáró értelemben.

Dobóra és Zayra, majd az utóbbit váltó Mekcsei Istvánra (és utódaikra is) az uralkodó nem csupán a várnépi had irányítását bízta, mint porkolábokra, hanem egyben az odarendelt mezei hadak vezetését is. Amelynek létszáma a szerződés értelmében 100 lovas és 150 gyalogost kellett, hogy kitegyen. Úgy tűnik azonban, hogy ezt az 500 főt számláló hadat nem sikerült kiállítani, hiszen egy 1550 decemberére datált irat szerint ekkor Egerben 200 lovas és ugyanennyi gyalogos, valamint 50 sáncászó (*Schanzknecht*) szolgált.⁷⁹

Mindez azt jelenti, hogy Dobó és Zay, majd Mekcsei az Egerbe rendelt mezei hadak hadnagyai is voltak, a főseget, azaz a főhadnagyságot pedig az udvarbírótságot is betöltő személy viselte, mint Dobó, Bornemisza Gergely vagy Zárkándi Pál. A több hadnagyságból álló mezei had esetében ugyanis a teljes sereg vezetésével egy főhadnagyot, majd a 16. század végétől egyre gyakrabban egy főkapitányt/főhadnagyot neveztek ki. Ezekkel az alkalmankénti megbízatásokkal különböztették meg a kinevezetteket az alájuk rendelt egyes gyalogos és lovas kontingensek hadnagyaitól. Ez azt is jelentette, hogy a főhadnagyi tisztség mellett még a had egyik hadnagyságát is bírták, mint ahogyan ez Kerecsényi László lovasságának 1564. májusi mustrájából is kiderül.⁸⁰ Ebben az esetben is erről van szó. Tinódi Lantos Sebestyén az *Eger vár viadaljáról való ének históriája* című művében maga is főhadnagynak nevezi Dobót, illetve Mekcseit: „főhadnagy vitéz Dobó István, néki társa vitéz Mekcsei István”.⁸¹ Szintén Tinódi művéből tudjuk, hogy Dobó egyik lovag hadnagya Vaj-

⁷⁵ Pray 1776. 216–218.

⁷⁶ Kenyeres 2006. 53.

⁷⁷ Erről. *Szatlóczki* 2016. passim.

⁷⁸ Kenyeres 2006. 52.

⁷⁹ ÖStA KA AFA 1550-12-02.

⁸⁰ Veress 1938. 378–381.

⁸¹ Tinódi Lantos Sebestyén: *Eger vár viadaljáról való ének históriája*. 440. strófa.

<http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#6>, letöltés: 2018.01.18.

da János, míg egyik gyalog hadnagya Zádornik Ambrus volt, ám a szerző további hat nevet is felsorolt, akik hadnagyként szolgáltak alatta.⁸²

Dobó tehát egyszerre állt a várnép (mint porkoláb és udvarbíró) és az odarendelt mezei had élén (mint főhadnagy). Ez nem volt unikális jelenség, több más erősség (mint például Sziget vagy a már említett Gyula) esetében is előfordult a korszakban. Azt is meg kell jegyezni még egyszer, hogy mind a vártartomány porkolábságában, mind a mezei had egri (fő)hadnagyságában, vezetésében osztoznia kellett Zayjal, majd Mekcseivel. Ez a fajta felelősségmegosztás azonban mégsem jelentett teljes autonómiát. Egyrészt a porkoláb és hadnagytárs mindenben köteles volt együttműködni az udvarbíróval, aki a tartomány és a vár felett rendelkezve így mégiscsak valamilyen fokú főhatalmat nyert. A legjobban talán úgy lehetne leírni a helyzetet, hogy az erős együttműködési kényszer kialakította azokat a kereteket, amelyekben belül a vár és mezei hada el tudta látni a funkcióját.

Az 1552. évi ostrom még az alapfelálláshoz képest is sokkal bonyolultabb helyzetet eredményezett, mivel nem csak Dobó és Mekcsei rendelkezett a király által kiállított mezei had felett Egerben. Erdély Habsburg főség alá kerülését követően, majd az 1551. évi oszmán hadjáratnak köszönhetően a vár stratégiai szerepe az addigiakhoz képest is felértékelődött. Már az előbb említett esztendőben Erasm von Teufel is ott állomásozott felfogadott könnyűlovasaival.⁸³ Miután pedig már 1552 áprilisában olyan hírek terjedtek, hogy az oszmánok meg kívánják támadni Egert,⁸⁴ ezért az uralkodó – a szerződésben vállaltak szerint – folyamatosan az erősségnél álló had megerősítésén dolgozott, oda újabb és újabb csapatokat rendelve. Tudjuk, hogy Egerbe az ostrom megkezdése előtt Gersei Pethő Gáspár, Zoltay István, Fígedy János és Bornemissza Gergely vezetésével újabb, a király által küldött hadak érkeztek.⁸⁵ Tinódi művéből az is kiderül, hogy a négy említett személy szintén főhadnagyságot bírt.⁸⁶ Ez tehát azt jelenti, hogy Dobó az ostrom során öt másik társához hasonló tisztséget töltött be, és csak egyvalami emelte ki közülük, ugyanaz, mint ami Mekcseitől is megkülönböztette. Jelesül az, hogy egy személyben még a vár porkolábjá és udvarbírája is volt. Ezt a mai szemmel különleges állapotot a magyarországi ügyeket irányító Miksa főherceg egy 1552. június 17-én küldött utasításában igen világosan körül is írta. Eszerint az újonnan felfogadandó 500 magyar gyalognak Eger városába kellett mennie. Amennyiben azonban a porkoláb, azaz Dobó azt kéri, akkor a várban, ez esetben a vár palánkjában is rendelkezésre álljanak és engedelmeskedjenek. Emellett Teufelnek meg kellett parancsolnia a már Egerben lévő lovasoknak és gyalogosoknak is, hogy ostrom esetén a várban is szolgáljanak, és szót fogadjanak a porkolábnak, azaz segítsék a védelmét.⁸⁷ Ez tehát azt jelenti, hogy csak az oszmán had támadása esetén vonulhattak a várba az újonnan érkezett mezei hadak és akkor is Dobó utasításainak kellett eleget tenniük. Szeretném azonban újra hangsúlyozni, hogy ez az alárendelés csak és kizárólag a segítségkérésre, azaz ostrom idejére volt érvényes, és semmi más területre, így a hadnagyságok közvetlen irányí-

⁸² Uo. 500. és 550. strófa.

⁸³ ÖStA KA AFA 1551-08-02; ÖStA KA AFA 1551-11-03; ÖStA KA AFA 1551-11-06; ÖStA KA AFA 1551-11-15; *Hatvani* 1858. 266–267.

⁸⁴ ÖStA KA AFA 1552-04-22.

⁸⁵ *Sugár* 1991. 43.; *Istvánffy* 2003. 207.

⁸⁶ *Tinódi* 2018. 545. és 550. strófa.

⁸⁷ ÖStA KA AFA 1552-06-44.

tására vagy a katonák felfogadására, zsoldjuk kifizetésére nem terjedt ki. Dobó tehát kérhette a segítséget, utasíthatta őket, de lényegében csak az együttműködésükre számíthatott, mivel nem voltak sem az egri vár mezei hadának a részei, sem Dobó közvetlen alárendeltjei. Talán ennek köszönhető, hogy míg a Dobó család megbízásából Csabai Mátyás által írt és Wittenbergben 1556-ban megjelent *Encomium arcis Agriae* című hősköltemény központi figurája Dobó István, addig a másfél évtizeddel később, 1571-ben Christian Schesaeus erdélyi szász humanista által megjelentett *Ruinae Pannonicae* című költeményben, amely Tinódi műve alapján készült, már csak egyike az egri vitézeknek, nem övezi akkora dicsfény.⁸⁸

Összegzés

Összegezve két fontos megállapítást tehetünk. Egyrészt azt, hogy a 16. században a katonai rangok, illetve alá- és fölérendeltségi viszonyok pontos meghatározásának a hiánya komoly problémákat okozott, akár súlyos kudarcok előidézőjévé is válhatott. Pest 1542. évi ostrománál láthattuk, hogy az uralkodók távolmaradása miatt az egész, egyébként jelentős létszámú keresztény had valódi vezér nélkül maradt. Nádasdi és Pallavicini vitájában már két „külön világ” csapott össze. Előbbi nádorként – jogosan – a teljes magyar hadügy igazgatása felett kívánt diszponálni. Emellett instrukciójában világosan az szerepelt, hogy az *Obrist-Feldmarschall* alá van rendelve akarátának. Ezzel szemben Pallavicini, mivel hadát az osztrák rendek segélyén fogadták fel, ennek nem akart engedelmeskedni, még az uralkodó ez irányú utasítására sem, vagy csak igen kelletlenül. Egy „vezetési szinttel” lejjebb már az okozott komoly problémát, ha a vár birtokosának és az odarendelt had hadnagyának a személye nem egyezett meg. Csesznek példája erre újabb bizonyíték. A vázsonykői Horváth családon belüli vitákat egyszerűen katalizálta, hogy mind Gáspár, mind Péter egyszerre volt birtokosa a várnak és az odarendelt had egyik hadnagya. A kettejük közötti hatásköri konfliktusokat átszötte a személyes ellentét. Dobót az utókor – saját családja hathatós propagandájának is köszönhetően – az egri védők egyszemélyi parancsnokaként, hősként, a védelem legfőbb irányítójaként ünnepli. Őt azonban az emelte ki a hasonló tisztséget betöltő parancsnokok közül, hogy egyben a vár és a tartomány prefektusa volt. Döntéseiben és cselekedeteiben ugyanúgy együttműködésre kényszerült, mint a többi említett személy.

A másik fontos megállapítás, amit tehetünk az, hogy a mai, piramisszerűen felépülő hadseregvezetéssel és irányítással szemben a 16. századi hadseregek számtalan kicsiny hadösszességéből álltak, amelyek együttműködése attól függött, hogy a felfogadó a felfogadottjainak adott instrukcióban, illetve rendtartásában mit szabott meg: kinek a parancsát teljesítsék, kire hallgassanak. Ezért is fordulhatott elő, hogy például Pest 1542. évi ostromának alkalmával a haditanácskozáson mindegyik hadnagy megjelent, akit saját utasítással a király vagy valamelyik tartomány rendjei elküldtek hadakozni. Erre a szinte már kaotikus állapotra jelent majd megoldást, hogy a 17. század harmincas éveiben a Habsburg Birodalom hadvezetése lépésről lépésre „államosítja” a hadállítást és -szervezést.

⁸⁸ Hóvári 1987. 22.

Felhasznált irodalom

- Barta* 1979 *Barta Gábor*: Az Erdélyi Fejedelemség születése. Budapest, 1979.
- Barta* 1986 *Barta Gábor*: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: Erdély története. A kezdetektől 1606-ig. I. kötet. Szerk.: *Makkai László–Mócsy András*. Budapest, 1986. 409–541.
- Bánlaky* 1940 *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Ferdinánd és Szapolyai János ellenkirály küzdelmei. Az ezt követő nehéz idők. A török hódítások korszaka Szulejmán haláláig 1526–1566. 13. rész. Budapest, 1940.
- CJH I. 1899 *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek. I. kötet. Fordította és jegyzetekkel ellátta: *dr. Kolosvári Sándor* és *dr. Óvári Kelemen*. Az 1000–1526. évi törvényeket magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: *dr. Márkus Dezső*. Budapest, 1899.
- CJH II. 1899 *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. II. kötet. Fordította és jegyzetekkel ellátta: *dr. Kolosvári Sándor* és *dr. Óvári Kelemen*. Az 1526–1608. évi törvényeket magyarázatokkal és utalásokkal kíséri: *dr. Márkus Dezső*. Budapest, 1899.
- Hatvani* 1858 *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. II. kötet (1538–1553) Pest, 1858.
- Hatvani* 1859 *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608) Pest, 1859.
- Hóvári* 1987 *Hóvári János*: A hűtlen Dobó. Budapest, 1987.
- Istvánffy* 2003 *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2003.
- Károlyi* 1880 *Károlyi Árpád*: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben. Budapest, 1880.
- Kenyeres* 2006 *Kenyeres István*: Az egri várbirtok igazgatása a XVI. században. In: Magyarország védelme – Európa védelme. Szerk.: *Petersák Tivadar* és *Berecz Máttyás*. Studia Agriensia 24. Eger, 2006. 47–116.
- R. Kiss* 1908 *R. Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Budapest, 1908.
- Komáromy* 1907 *Komáromy András*: Magyar levelek a XVI. századból. *Történelmi Tár*, 8. (1907) 387–437.
- Laczkovik* 2012 *Laczkovik György*: Egy politikus főpap a 16. század első felében. Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása. Doktori disszertáció. Budapest, 2012.

Magyarország hadtörténete 1984.

Magyarország hadtörténete. I. kötet. A honfoglalástól a kiegyezésig. Főszerkesztő: *Lipták Ervin*. Szerk.: *Borus József* Budapest, 1984.

Pálffy 1996 *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217.

Pálffy 1997 *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.

Pálffy 1999 *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.

Pray 1776 *Pray György*: Specimen Hierarchiae Hungaricae... Pozsony és Kassa, 1776.

Puskás 2008 *Puskár Anett*: Szapolyai János és Perényi Péter. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 13. (2008) 3. sz. 295–313.

RMKT 1959 Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 1. kötet. Sajtó alá rendezte: *Bisztray Gyula–Klaniczay Tibor–Nagy Lajos–Stoll Béla*. Budapest, 1959.

Sugár 1991 *Sugár István*: Az egri vár históriája. Budapest, 1991.

Szatlóczi 2016 *Szatlóczi Gábor*: Vár a várban. A várak népe és a mezei hadak a 16. század közepén. I. rész. A várak népe. Szeged, 2016.

Tinódi 2018 *Tinódi Lantos Sebestyén*: Eger vár viadaljáról való ének históriája. <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#6>, letöltés: 2018.01.18.

Traut 1892 *Traut, Hermann*: Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542. Gummersbach, 1892.

Veress 1938 Gyula város oklevéltára 1313–1800. Szerk.: dr. Veress Endre. Budapest, 1938.

Veress D. 1983 *Veress D. Csaba*: Várak a Bakonyban. Budapest, 1983.

Zsiray 1984 *Zsiray Lajos*: A vázsonykői végvár története. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: *Madarász Lajos*. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványa 3. Veszprém, 1984. 241–278.